

NEGYEDIK RÉSZ.

Az unitarizmus Erdélyben.

XXI. FEJEZET.

Erdély az unitarizmus kezdetéig

1564-ig.

Ha azt kérdezné valaki: hol szervezték meg az unitarizmust legelőször, — az átlagos olvasó valószínűleg azt felelné, hogy: Amerikában, vagy talán Angliában. S nagyon elcsodálkozva hallaná, hogy az unitárius egyházközségek Európa egyik távoli országában több, mint háromszázötven éves, megszakítás nélküli történelemmel dicsekedhetnek. Ez a távoli ország: Transylvania, Erdély, s mi most azoknak az egyházközségeknek hősiei küzdelmeivel fogunk foglalkozni, melyek majdnem ugyanabban az időben keletkeztek, mint a „Kisebb református egyház” Lengyelországban, s melyek bátran kiállották az üldözések és csapások minden viharát egészen a mai napig, — miért is ezek a világ összehasonlíthatatlanul legrégebb unitárius egyházközségei.

Erdély (a világháborúig) az ősrégi magyar királyság keleti részét alkotta, mellyel olyanféle viszonyban állott, mint Skócia Angolországgal. Területe körülbelül félakkora, mint Maine állam (az Egyesült Államokban! A fordító.) és egynegyedszer nagyobb mint Svájc. A hófödte Kárpátok és más hegyek övezik minden oldalról, melyeknek erdő-koszorúta vidékéről nevezik „Trans-sylvania”-nak. Hatalmas természeti szépségekben bővelkedik, miért is Magyarország Svájcának szokták nevezni. Egyik utazó azt írja róla, hogy míg más országban sok szép hely található, addig Erdély egészében maga a szépség; egy másik utazó pedig olyan földi paradicsom-félének festi. Kellemes éghajlata van, termékeny földje, s ásványi kincsekben gazdag. A rómaiak kora óta Erdély bányái látták el arannyal Európa nagy részét.

Ennyit történetünk fizikai háttéréről. Az ország történelme még több befolyást gyakorolt mozgalmunkra. Minthogy Nyugat-Európa legszélső határain terül el, másféle civilizációkkal állva szemben, Erdély mindig a hódító utak természetes ütköző-pontja volt s tizenhat századon át gyakorta tapodták talaját nagy hadseregek. A II. század elején Trajanus a rómaiak számára hódította meg s így lett belőle Dacia Mediterranea nevű római tartomány. Trajanus oszlopa Rómában még ma is áll, s ezt a hódítást örökíti meg, egyúttal megőrizve számunkra az akkori lakósok alakjait. Azután a római birodalmat elárasztó barbár hordák következtek a színen, rendesen Erdélyen gázolva át legelőször, elpusztítva falvakat, városokat s leöldösve a népet; a gótok a III. és IV. században, a húnok az V. században, Attila vezérlete alatt, aki olyan rémületbe ejtette a keresztény Európát, hogy „Isten ostorá-“nak nevezték, akit azért küldött, hogy megbüntesse a világot bűneiért; utánuk a burgundok, gepidák, lombardok és avarok következtek, mindenik pusztulást és halált hagyva maga után. Ezek közül a húnok érdekelnek minket leginkább, mert Franciaországban és Olaszországban történt leveretésük után kelet felé visszahúzódva, Attila hordái — azt mondják — Kelet-Erdély hegyeinek lábainál állapotok meg s ott, a mai Székelyföldön (Szeklerland), telepedtek le. A leszámazottaiknak tartott és „székelyek-“nek nevezett nép alkotja az unitáriusok zömét. Földművelő nép, mely különleges politikai kiváltságokat vívott ki magának, — miért is „nemesek-“nek neveztetnek — amolyan paraszt-arisztokrácia s általában nagyon kiváló faj.

A IX. században, Árpád vezérlete alatt, körülbelül egymillió magyar, a húnokkal rokon s velük egy nyelvet beszélő nép érkezik erre a földre. Miután két nemzedéken át végigprédálják Európát, a magyarok végül is letelepszenek Magyarországon (Hungary) s ettől kezdve itt élnek fehér-falu (t. i. fehérre meszelt falu) falvaikban. A magyar is kiváló faj, szabadság-szerető, s szelleme és intézményei igen hasonlóak az angolok és az amerikaiakéihoz. Legtöbben (ma) kálvinisták és római katolikusok. (Szerző most leírja az országrész többi lakóseit.) A XIII. században mintegy félmillió tatár pusztítja végig az országot, éget, gyilkol s Magyarország háromnegyed részét romokban hagyja maga után. A tatárok betörése rettenetes erdménnyel járt, de nem kevésbé volt szörnyű hatású a törökök sokszor ismételt hadjárata a XVI. és XVII.

században, s a világháború a maga borzalmaival. Mindezeket a csapásokat még súlyosbították azok a járványok és éhínségek, melyek nyomukban jártak. Ezek a megpróbáltatások a megmaradtakat hősiek és önmaguk erejére támaszkodó néppé tették, mely szokva van csapásokhoz, rettenthetetlen, s elszántan ragaszkodik a szabadsághoz, amint hogy kellett is, hogy ilyen legyen, hogy elviselhesse mindazokat az üldözéseket, melyek hite miatt érték.

A románok, székelyek és magyarok mellett a megmaradt lakosság egyik fontos eleme a „szászok,” amint nevezik őket, s akik mind lutheránusok. Őket az alsó Rajna vidékéről hozták ide a XII. században, hogy itt letelepedjenek és védelmezzék a határvidéket, melyet a gyakori betörések pusztasággá változtattak.¹ Bár atyáik földjétől távolszakadtak, megőrizték nyelvüket, szokásaikat s úgy öltözködnek, mint a középkori Németország lakói. Cigányok, örmények és zsidók laknak még elszórtan az országban a többiek mellett s mindenik oly különállóan a többitől, mint a víz- és olajcseppek, különbözve egymástól fajilag, nyelvileg, vallásilag és szokásaikban, — a lehető legérdekesebb nép-csoportosulást alkotva. Ilyen körülmények között talált az unitarizmus leghosszabb ideig tartó otthonra.

Több évszázadon át a magyar királyság egyik részeként szerepelve, az erdélyi nemesek 1526-ban saját népükből származó királyt választottak, Zápolya Jánost, s a tíz évig tartó háború alatt, mely ezután következett, megvédték ügyüket Magyarországgal szemben, a szultán segélyével, kinek védelméért aztán 150 éven át évi adót fizettek, fejedelmeiket beleegyezésével választották, másként azonban független állam voltak egészen 1690-ig, mikor is Erdélyt Ausztriához csatolták. János király I. Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát vette feleségül, de 1540-ben meghalt, miután előzőleg Izabella fiát szült neki, János Zsigmondot, kit atyja halála után nemsokára a nemesek Magyarország királyának választottak.² Ő az egyetlen unitárius király a történelemben.³ Az ifjú király sok baj-

¹ Hét megerősített városban telepedtek le, melyek különleges kiváltságokat kaptak. Innen származik Erdély német neve: Siebenbürgen.

² Az amerikai történetíró nem egészen helyesen és világosan vázolja a számára kevésbé lényeges nemzeti történelmet, a fordításban azonban javítás nélkül kell adnunk mindent, amit leír. A magyar olvasó úgyis tisztában van nemzete történelmével. (A fordító).

³ Székely Mózes, aki, mint választott fejedelem, 1603-ban csak néhány hétfig uralkodott, szintén megemlíthető. Lásd hátrább.

nak nézett elébe, mert Nyugat-Magyarországon is volt egy ellen- király, akit a pápa is támogatott, (míg Jánost viszont a szultán részesítette támogatásban) és aki vágyakozó szemekkel tekintgetett Erdély felé. Kihasználva János csecsemő-voltát, valamint az anyakirályné, Izabella tapasztalatlanságát, ki fia helyett uralkodott, ez az ellen- király minden elképzelhető csel- szövést elkövetett Erdély ellen. Az eredmény az lett, hogy bár János névlegesen Magyarország királya volt egész a Tiszáig (Theiss), tulajdonképpen mégis csak Erdély fölött uralkodott, 1570-ben pedig a II. Ferdinánd császárral kötött béke áráként, megegyeztek, hogy amúgy is csak névleges királyi címét s a magyar koronára való igényét feladja Erdélynek Magyarországtól való függetlensége elismeréséért cserében. (Speieri országgyűlés). A következő évben aztán meg is halt. Uralkodása alatt kezdődik az erdélyi unitarizmus története.

A kereszténység, hír szerint, még Trajanus ideje előtt el- jutott Magyarország területére, a gótok pedig a IV. században az áriánizmust pártfogolták. A VIII. század végén az ideköltözött avarokat is megtérítik a keresztény hitre Nagy Károly közbe- jöttével, mikor pedig Szent István, Magyarország első kereszt- tény királya, 1002-ben meghódította Erdélyt, annak lakói — kényszer hatása alatt — szintén keresztényekké lesznek. Ma- gyarország azonban túl messze feküdt Rómától s a magyarok tulságosan szerették a függetlenséget ahhoz, hogy sem a római Egyház teljesen hatalmába keríthette volna őket. Így a XII. századtól a XIV. századig az albigenziek és a waldiak egyszerű, Szentíráson alapuló hite széles körökben elterjedt, egy szá- zaddal később pedig a hussziták reformációja talált számos kö- vetőre, kiket az üldözések sem tántoríthattak el hitüktől. Ilyen- formán a talaj jól elő volt készítve a reformáció számára.

Már 1520 körül a Németországból hazatérő szász keres- kedők elhozták Luther könyveit Erdélybe, hol sok mohó olva- sóra találtak azok, két szerzetes pedig, Wittenbergből vissza- térve, a reformációról kezdett prédikálni. Persze szigorú tör- vényeket hoztak, hogy az eretnekség terjedését megakadályoz- zák, néhány könyvet elégettek s két embert Zápolya János ki is végeztetett, de háborús idők voltak az akkoriak, mikor a törvény végrehajtását nem szorgalmazták úgy, mint máskor s így a reformáció gyorsabban terjedt el Magyarországon, mint bárhol másutt. 1535-re már az egész szászország lutheránus, s a székelyek és a magyarok gyorsan követik őket, míg végül is

mindössze három főúr marad csak hű a katolikus valláshoz s még ezek is protestáns istentiszteletre járnak. 1556-ban kiűzik a katolikus papokat az országból, s az egyházi avakat elkönfiskálják, vagy a protestánsoknak adják. A magyar tanulók százával látogatják Wittenberget, hogy ott a protestáns lelkész-ségre készüljenek elő. A katholicizmus teljesen kiveszettnek látszik az országból. Az 1557-iki tordai országgyűlés mégis törvényes türelmességet határoz el mindkét vallás részére, mikor is Izabella kijelenti: „azért, hogy mindegyik megtarthassa azt a hitet, amelyiket óhajtja s hogy az megengedtéssék neki szabad akarata szerint.” A Grisons-ban, 1526-ban kiadott hasonló rendeletről eltekintve, ez volt az első törvény a keresztény Európában, mely mindkét vallás számára egyenlő szabadság-jogokat biztosított.¹ A teljes türelmesség elve, minden vallás számára, lassan fejlődött s még jó sokáig kellett várni, míg végül is megvalósult.

Ugyanezen a tordai országgyűlésen elhatározták egy nemzeti (általános) zsinat létesítését is, ahol a protestáns lelkészek józanul megvitathassák vélemény-különbségeiket, melyek, különösen az úrvacsorát illetően, már jelentkezni kezdtek. Az úrvacsora már régóta heves viták tárgya volt a lutheránusok és a kálvinisták között a nyugati országokban. A lutheránusok azt tartották, hogy Krisztus teste és vére jelen van a kenyérben és a borban, a svájci reformátorok viszont azt mondták, hogy ezek csak szimbolumok. Kálvin tanításai 1550-ben jutottak el Magyarországra, hamar megragadták a lutheránus protestánsok figyelmét s egyre több kálvinista egyházközség alakult. Az eredmény az lett, hogy a székelyek és a magyarok kálvinisták lettek, a szászok viszont megmaradtak lutheránusoknak. Időközben, persze, sok heves vita folyt. E viták egyikén, 1556-ban találkozunk először Dávid Ferenc nevével, (kiről később még sokat fogunk hallani, mint történelmünk eme részének hősről), aki a lutheránusok oldalán avatkozik be a küzdelembe s aki egy ideig a kálvinizmus ellenzőinek vezére volt a magyar protestánsok között. A király igen aggódott, hogy a vallási nézet-eltérések végül is veszedelmesekké válnak az állam rendjének

¹ E rendelet főcélja nyilván az volt, hogy a katolikusokat védje a protestánsok üldözésétől. Ez időben a mohamedán Törökország teljesebb vallásszabadságot engedélyezett, mint a keresztény Európa s a korai antitrinitáriusoknak is sokszor kellett ott keresniök oltalmat.

és békéjének a szempontjából, ezért hát zsinatokat hívatott össze, hogy a különbségeket eloszlassák, de siker nélkül. Az 1563-iki tordai országgyűlés tehát nem tehetett egyebet, mint-hogy megerősítette a már kiadott türelmi rendeletet, meghagyván, hogy „mindenki azt a vallást fogadhassa el, amelyik tetszik s tarthasson vallásán levő papot szabadon, a szentséget is mindenik szolgáltathassa ki szabadon s egyik fél se zavarja a másikat.” Látván azonban, hogy minden próbálkozás hiábavaló, a király a következő évben zsinatot hívatott össze s a feleket két táborba osztva, mindeniknek szuperintendenst, vagy püspököt rendelt. Erdély tehát újabb lépést tett a vallásos türelmesség felé, minthogy most már három elismert felekezete volt, a katolikus, a lutheránus és a református.

Időközben az unitárizmus magja is csirázni kezdett. Azt lehetne mondani, a magyarokat történelmük valósággal előkészítette erre a hitre. Mint már láttuk, az áriánizmus már virágzott itt a gót megszállás idején. 351-ben Photinus-t, Sirmium (Mitrovicz) püspökét (a Száva mellett), mint eretneket elítélték és száműzték azért a véleményéért, hogy Krisztus természete lényegében emberi volt. Eretneksége azonban ezeken a részekén jóval túlélte őt s az unitáriusokat gyakran nevezték „photiniánusok”-nak. Az áriánizmus is széles körökben elterjedt körülbelül addig, amíg a magyarok keresztényé lettek 1002-ben, azután pedig egyesült az albigenziek és a waldiak szektáival s egész a XV. századig fennmaradt a nép között. A reformáció elején anabaptizmus honosult meg e földön s Servet iratai is közkezen forogtak, úgyannyira, hogy az első magyarországi protestáns zsinat már 1545-ben szükségét érezte, hogy kárhoztassa a szentháromság tagadóit. Az unitárizmus első prófétája Magyarországon Arany Tamás volt, aki 1558-ban világos és merész könyvet írt a szentháromság ellen s 1561-ben prédikálni is kezdte tanait Debreczenben, a magyar kálvinizmus Genfjében. Az ottani kálvinista lelkész, Méliusz Péter, mint valami új Kálvin kelt harcra ellene. Nyilvános hitvitát rendeztek s a kérdést négy napon át vitatták. A polgári hatóságok azonban olyan nyomást gyakoroltak Aranyra, hogy ő kénytelen volt leveretését elismerni és visszavonulni. Később azonban ismét hirdette tanait Erdélyben. Tanításait több zsinaton tárgyalták s azok annyira elterjedtek, hogy Méliusz könyvet volt kénytelen írni ellene. Több egyházközség el is fogadta Arany tanait az északi részekén, ahol tanított, s a magyar alföldön.

Az unitárizmus igazi befolyását azonban Erdélyben gyakorolta. Itt az unitárizmus igazi előfutára Stancaró volt. 1553-ban jött Erdélybe s öt éven át hirdette Krisztus munkájáról ugyanazokat a tanokat, melyeket kevéssel később Lengyelországban is hirdetett. Dávid és mások azonban oly hevesen támadták, hogy végül is kiűzetett és Lengyelországba ment, hol már láttuk további életét. Bár ő maga nem tagadta meg a szentháromságot és Krisztus istenségét, tanításainak eredménye mindkét országban ugyanaz lett, előkészítette az utat azok számára, akik ki is mondták ezt a megtagadást. Az unitárius elveknek azonban kevés kilátásuk volt a sikerre, ha csak nem akad megfelelő képzett és bátor vezérük, aki elhatározó befolyást tudjon gyakorolni. Ez a vezető Biandrata személyében jelent meg a színen, neki kell adnunk a pálmát az unitárizmus Erdélybe való sikeres bevezetéséért. Már találkoztunk vele Svájcban és Lengyelországban. 1554-ben Bona lengyel királyné, kinek udvari orvosa volt, Erdélybe küldötte őt leányához, Izabella királynéhoz s annak kis fiához, János Zsigmond fejedelemhez. Itt is élt azután valami nyolc évig. Természetes volt tehát, hogy mikor 1563-ban a fiatal király súlyosan megbetegedett, ifjú kora orvosáért küldött. Biandrata nagy örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy megszabaduljon lengyelországi kényelmetlen helyzetéből, melyet Kálvin cselszövései tarthatatlanná tettek számára, s elfogadja az udvari orvos magas állását Erdélyben.

Tizenhat éves koráig János Zsigmond katolikus nevelésben részesült, néhány év óta azonban már mint lutheránus pártfogolta a reformáció ügyét. A katolikus papokat már kiűzte országából s most, hogy háborúk, cselszövések és más nehézségek környékeztek, mohó lélekkel keresett vigasztalást a valóságban, egyúttal azt a lehető legjobb fejlődési fokra igyekezve segíteni. Ebben az időben huszonhárom éves volt s az olasz tisztt, testőreinek vezetője, a még ma is megtalálható s akkor Cosimo de Medici nagyherceghez írt levelében megemlékszik uráról, igen érdekes és hízelgő képet fest róla. Bár nem erős testalkatú, írja, s egészsége sem a legjobb, a király mégis minden férfias sportot sikerrel űz. Nagyon értelmes, nyolc nyelven beszél. Fínom ízlésű és magaviseletű, s egyénisége elbájoló. Bátor, szorgalmas, áldozatkész és őszinte, erényeiről ismert s buzgó vallásos lélek. Székhelye Gyulafehérvárt volt,¹

¹ Másként Alba-Iulia, vagy Weissenburg. Később Károlyfchévár, vagy Karlsburg néven is szerepel. A magyar helységnevek külön tanulmány tárgyát képezik maguk is!

mely város emiatt igen nagy szerepet nyer történetünkben.

Biandrata élete csúcspontján volt ekkor, s kalandos multja, érdekes megjelenése, udvari légkörhöz szokott viselkedése és ékes-szólo nyelve miatt hamar kedvelt lett a király és az egész udvar előtt, hol mihamar vezetőszerpet kezdett játszani. Egy éven belül annyira megnyerte a király bizalmát, hogy az magán-tanácsadóává fogadta, három falut adott neki donációképen s nemesi rangra emelte. Viszont ép a nagy bizalom következtében az udvar inkább félt tőle, semmint szerette. A teológia reformja iránti érdeklődéséből közben semmit sem vett s fönntartotta az érintkezést a lengyel testvérekkel, a király hajlamosságát ez irányban pedig fölfedezve, óvatosan irányítani kezdte azt, anélkül, hogy fölfedte volna: maga milyen messzire jutott e téren. Úgy látszik, már az első perctől kezdve sokat beszélgethettek erről a tárgyról, mert mikor az úrvacsora feletti vita 1564-ben tetőpontjára emelkedett, a király „az ő kiváló Biandrata Györgyét, orvosát, ezt a tanult és az írásokban jártas” embert küldte a nagyenyedi zsinatra, (hol aztán a kálvinisták végkép elváltak a lutheránusoktól), hogy ott a király nevében vegyen részt a vitákban s ha lehet, intézze el a nézeteltérést. Biandrata természetesen a haladókkal tartott s a kálvinistákat segítette. Itt fedezte fel Dávidot, aki a kálvinisták vezére volt e vitákban s akit csodálatosan alkalmasnak talált annak a reformnak a keresztülvitelére Erdélyben, melynek előkészítésében Lengyelországban ő maga is munkálkodott. Mint-hogy nemsokára Dávid lett az erdélyi unitárizmus fenkölt vezéregyénisége, hőse, vértanúja, bálványa, — elbeszélésünket itt félbeszakítjuk, hogy megismerkedjünk vele.

XXII. FEJEZET.

Dávid Ferenc és az unitárizmus emelkedése Erdélyben.

1564—1569.

Dávid Ferenc¹ Kolozsvárt született (Klausenburg), Erdély fővárosában, 1510 körül s így Kálvin és Servet közeli kortársa, Bi-

¹ Latinosan: Franciscus Davidis, is sokszor fordul elő. Magyarul Dávid Ferenc a neve.

andratánál pedig néhány évvel idősebb volt. Egy — talán szász — cipész (inkább varga! a fordító.) fia, maga azonban németül és magyarul, valamint latinul is, teljesen folyékonyan írt és beszélt. Kétségtelenül: először a kolozsvári ferencrendiekhez járt iskolába s később Gyulafehérvárra ment, az ottani katedrális melletti tanintézetbe. Kiváló tanulónak bizonyult s befolyásos ismeretségekre tett szert. Miután egy ideig az itteni egyház szolgálatában állott, egyik vagyonos barátja a wittenbergi egyetemre küldötte ki, hová katolikus tanulók még mindig nagy számmal látogattak el, Luther eretnek tanai ellenére is. Talán Páduában is tanult. Két, vagy három év múlva 1551-ben hazatér, mint képzett tudós, és két évig, mint a besztercei katolikus iskola rektora, újabb két évig pedig, mint egy ugyan-ezen megyebeli nagy község plébánosa működik. A szomszédságban ez időben egyre több katolikus pap kezdi elfogadni a reformációt. Dávid csatlakozik hozzájuk és lutheránussá lesz. Hire már annyira ismert, hogy egyszerre az ország három legfontosabb protestáns egyházközsége hívja lelkésznek. Régi szülőföldje, Kolozsvár, hívását fogadja el s itt tölti életének hátralévő huszonnégy évét, igen nagy befolyásnak örvendő állásban, népe bálványozásától környezve.

Dávid emelkedése ezután meggyorsul. Úgy látszik, 1555-ben a lutheránus iskola rektorává, a következő évben pedig a legnagyobb templom főlelkészévé lesz, 1557-ben pedig, a Stancaró és a kálvinisták elleni vitákban nagy tekintélyt szerelve, az erdélyi reformáció vezérének ismerik el s a magyar lutheránusok püspökévé (vagy szuperintendensévé) lesz. Természettől fogva azonban nyílt eszű ember lévén, az úrvacsora kálvini értelmezése ellen évekig vívott harc után, végül is hajlik annak fővédelmezője, Méliusz nézetei felé s ennek megfelelően 1559-ben leköszön püspöki rangjáról. Bár a lutheránusok kiűzik őt 1560-ban zsinatukról, ő mégis megtartja lelkész állását s mindvégig arra törekszik, hogy az egyházszakadást megakadályozza. Tevékeny részt vesz a vitákban, melyek minden zsinaton fellángolnak s nemsokára ép úgy vezetőül ismerik el a kálvinisták, mint azelőtt a lutheránusok. Megnyerő ékesszólása a királyt és több főurat az új nézet számára hangol, s mikor a két felekezet 1564-ben szétválik, csak természetes, hogy Biandrata latba veti befolyását s az előbbi elmozdításával Dávidot nevezteti ki először udvari lelkésznek, azután püspöknek, ez alkalommal (Dávid második püspöksége!) az erdélyi református egyház élére.

Dávid most áll ereje és hatalma csúcspontján, ő a legékesebben szóló és leghíresebb prédikátor s a legtehetségesebb hitvitázó Erdélyben. Annyira járatos a Szentírásban, hogy az egész Bibliát a nyelve hegyén látszik tartani, a vitákban egy-egy dogmánál úgy idézi a különböző helyeket s úgy hasonlít össze részeket csak úgy, kapásból, hogy azzal ellenfeleit valóssággal megbabonázza. Dávidot az udvarhoz kerítve, Biandrata most már bizalmas viszonyba lép vele, s fölfedi előtte az egyház további reformálására vonatkozó titkos reményeit. Biandra, okulva olaszországi, svájci és lengyelországi tapasztalatain, óvatos és csendesen halad. Dávid azonban merész és nem ismer félelmet. Még ugyanabban az évben, a király jelenlétében, nyíltan a szentháromság ellen fordul a segesvári zsinaton s a király, ahelyett, hogy megfeddené, csak mosolyog. 1566-ban Dávid a kolozsvári iskola egyik régi tanárát meghallgatja, mikor ez a szentháromságot magyarázza, s közbeszólva, kiigazítja szavait. A tanár, felbőszülve, nyíltan eretnekséggel vádolja Dávidot. Dávid elmozdítottja állásából s azután óvatosan, de rendszeresen, Isten egységét kezdi hirdetni a kolozsvári szószék-ről. A tanár Magyarországra szalad s Méliuszhoz fordul, aki egy új Athanasius hevével az orthodoxia bajnokául csap föl s Kálvintól és Bézától figyelmeztető leveleket visz a királynak Biandrata ellen, arra kérve őt, hogy hívasson össze zsinatot a kérdés megvitatására.

Hosszú és heves vitatkozás kezdődik. Közel öt éven át majd minden hónapban zsinat, országgyűlés, nyilvános hitvita foglalkozik a szentháromság kérdésével. E viták legtöbbször formálisan meghatározott körülmények és szabályok között tartják, mindenik fél kijelöli legképzettebb vitázóját az érvek, ellenérvek, thézisek és antithézisek előadására, melyekről a titkárok írott jegyzőkönyveket vesznek fel. Sok vitán maga a király is jelen van, néha részt is vesz a vitában, a papság és a nemesség pedig közel s távolból nagy számban sereglik össze, mindig. A jegyzőkönyveket azután kinyomtatják abban a nyomdában, melyet a király adott Biandratának és Dávidnak, hogy felhasználják azt a reformációt fejlesztő munkájukban s mely értékes okmányokat szolgáltat az országban kifejtett propaganda számára. Mert a nép abban az időben ép oly érdeklődéssel fordult ezek felé a kérdések felé, mint ma a legégetőbb politikai események felé.

A szentháromság nyilvános megvitatása Erdélyben az

1566-ban Gyulafehérváron kezdődő és Tordán folytatódó nemzeti (általános) zsinaton kezdődik meg. A jelenlevő lelkészek, Biandrata és Dávid vezetése mellett, elfogadják az apostoli hitvallást s azután úgy fogalmazzák meg a szentháromság dogmáját, hogy az unitárius értelmezést nyer, ugyanakkor pedig az áthánáziuszi dogmát, mint tarthatatlant, elvetik. A radnothi zsinaton, néhány héttel később, hitüket még teljesebben és gondosabban szövegezik meg s nemsokára ezután kiadnak egy kátét. Céljuk, ép mint a Serveté és a lengyel testvéreké, az, hogy az Új-testamentum és az őskeresztény egyház szellemében restaurálják a hitelveket, mert ezek azok az alapok, melyeken minden keresztény egyesülhet.

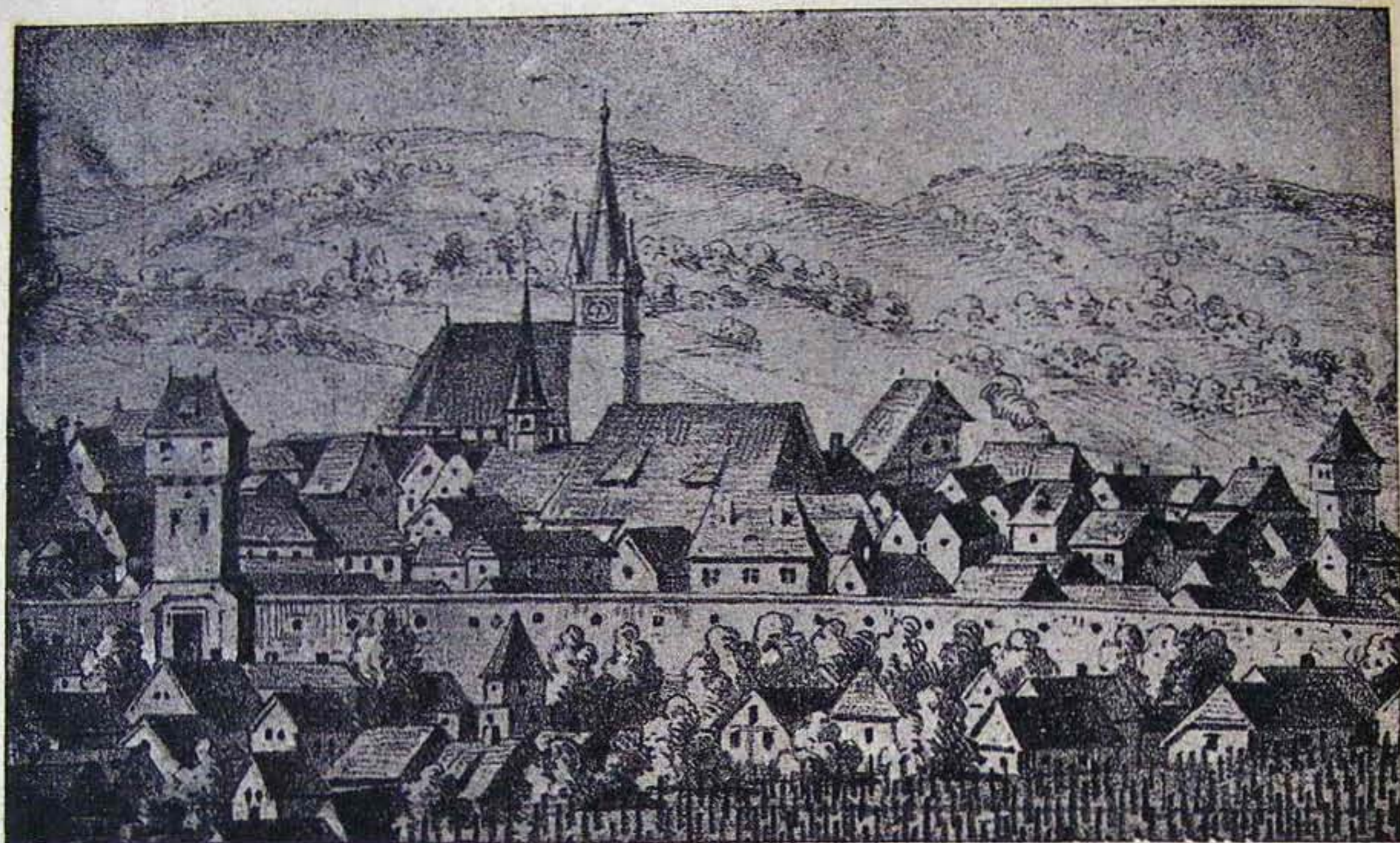
Méliusz, aki közben a magyarországi református egyház püspöke lett, eddig idegen területen vitatkozott, hol a szabadelvűek voltak többségben. A következő évben hát Debreczenbe, saját egyházkerületébe hívott össze zsinatot s ott néhány erősen orthodox tételt fogadtatott el, a Svájcban nemrégén közölt s az eretnokség ottani terjedését meggátolni hivatott „Helvét hitvallás“-t pedig aláíratta a lelkészekkel. Ezalatt Erdélyben a másik párt újabb könyveket nyomtatott ki, köztük „Az egy Isten igaz és hamis ismeretéről“ (biztosan a „De falsa et vera unius Dei patris, Filii et spiritus sancti, cognitione libri duo“ című könyvet gondolja Dr. Wilbur. A fordító), mely a szentháromság dogmájának tarthatatlanságát többek között vaskos képekkel is próbálta kimutatni és nevetségessé tenni s mely ezért nagyon felbőszítette az orthodoxokat, ugyanakkor azonban kitörülhetetlen benyomást gyakorolt az egyszerű nép lelkére. Könyvét Dávid a királynak ajánlotta s ez ajánlásban korát messze meghaladó kijelentéssel tör pálcat a türelmesség mellett. „Nincs nagyobb bolondság, mint a lelkiismeret és a lélek fölött hatalmat gyakorolni megpróbálni, hisz mindkettő egyedül csak Teremtőjének van alávetve.“ Ez a szellem nagy megértésre talált a királynál, ugyannyira, hogy a tordai országgyűlésen, 1568 januárjában, hol Dávid ékesszóló indítványt tett a türelmesség politikája mellett, az 1557-iki és 1563-iki erre vonatkozó rendeleteket megújította és megerősítette. A király rendeletben adta ki, hogy „a prédikátorok minden helyeken hirdessék az evangéliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, hanem engedtessek meg nekik olyan prédikátort tartaniok, amilyent szeretnek. És nem engedtetik meg senkinek, hogy a

tanításért más bárkit is fogsággal, vagy hegyéről megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka." Ez a vallás Magna Charta-ja Erdélyben s megérdemli, hogy úgy emlékezzünk meg róla, mint az unitárius történelem arany dátumára (vörösbetűs napjára), mert ez a törvény akadályozta meg, hogy az unitarizmus ezen a földön is kiirtassék, mint másutt. Ugyanebben az időben az inkuizició egyik szörnyűséget a másik után követte el Spanyol- és Olaszországban, hogy a protestántizmust megsemmisítse, Alva ezerével végeztette ki a protestánsokat Németalföldön, s a Szent Bertalan-éj öldöklése, melynek Franciaországban 20—30.000 áldozata volt, még négy évvel a tor-dai országgyűlés után történt, míg a szentháromság tagadóit Anglia élve égettette meg több mint negyven éven át ezután. Az erdélyi törvény sokáig egyedüli volt s az Európában a türelmesség érdekében hozott határozatokat messze megelőzte. A király pedig, aki ezt a felvilágosodott törvényt hozta, alig huszonnyolc éves volt.

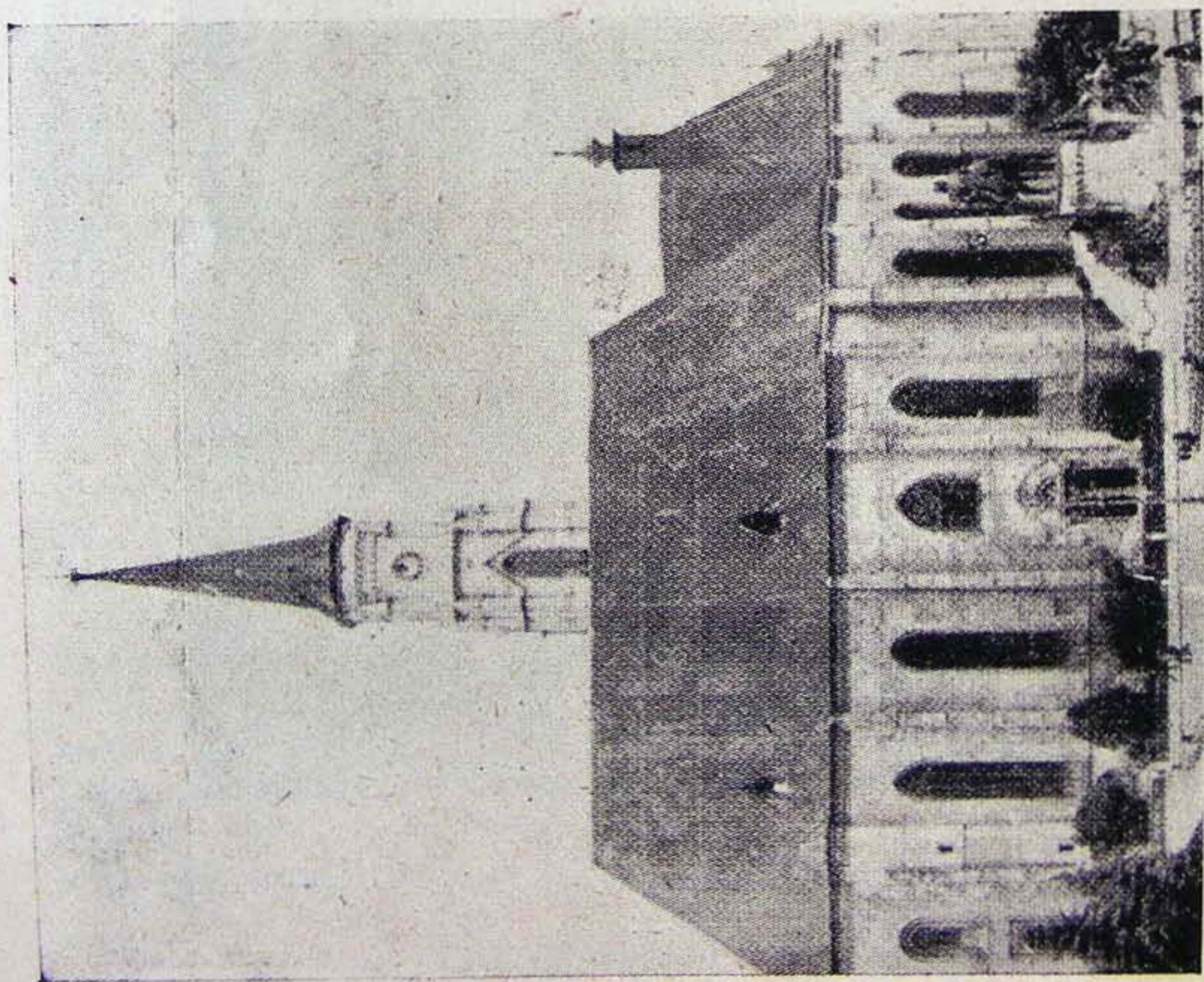
A dolgok folyásával elégedetlen Méliusz most úgy próbált segíteni ügyén, hogy az erdélyi lelkészeket Magyarországra, Debreczenbe hívta meg nyilvános hitvitára, hol minden erősen orthodox volt. Minthogy azonban ez a terület kívül esett János Zsigmond joghatóságának körén, úgy, hogy nem élvezhették volna a türelmi törvényt s minthogy néhány héttel azelőtt egy antitrinitárius lelkészt a szomszédságban elfogtak s minden kihallgatás nélkül börtönbe vetettek, — Biandrata, csel-szövéstől tartva, nem engedte, hogy a meghívást elfogadják. Ehelyett a király, aki szerette volna már végét vetni a vitáknak, összehívta a lelkészeket Magyarországról és Erdélyből egyaránt, hogy egyetemes zsinaton, az ő gyulafehérvári palotájában, formális hitvita keretében döntsék el a kérdést. Öt vitatkozó, Biandrata és Dávid vezetésével, képviselte az unitáriusokat, míg a kálvinistákat hat vitatkozó képviselte, élükön püspökükkel. Ez volt az unitarizmus egész történelmének legnagyobb hitvitája. Gyulafehérváron, a királyi palota nagy termében folyt le, a király, az egész udvar s a nemesek és lelkészek nagy tömege előtt, akik néha még elevenebbé tették a vitát kérdéseikkel és megjegyzéseikkel. 1568 március 8-án, reggel 5 órakor kezdődött a vita, mindkét oldalon elmondott ünnepélyes imákkal. A vita latinul folyt és tíz teljes napig tartott. Méliusz a Biblia, a hitvallások, az atyák és az orthodox teológusok tekintélyére hivatkozott, Dávid egyedül csak a

János Zsigmond fejedelemmé választása.
(Gergely Imre festménye.)

Kolozsvár a XVI. században.

A főtéri templom Kolozsvárt.
Déli oldal, a XIV.—XV. századból. (A torony, ebben az alakjában, a XIX. században [1837—62.], a Mátyás-szobor a XX. században [1902.] készült.)

Bibliára. A felelgetés meglehetősen heves modorban kezdődött s később sem igen csendesedett meg. A kilencedik napon a kálvinisták kérték, hogy ne kelljen ellenfeleiket tovább hallgatniok. A király kijelentette, hogy ez vereségük beismerését jelentené, mire azok továbbra is maradtak. Minthogy azonban sehogy sem sikerült az ellenfeleket megegyezésre bírni (hogy is képzelhette valaki az ellenkezőjét?), a király berekesztette a vitát a következő nap, ajánlva, hogy a lelkészek szenteljék magukat az imádságnak, keressék a békét s tartózkodjanak egymás kölcsönös szidalmazásától, mint hozzájuk nem illő cselekedettől.

Ezt a hitvitát általában az unitárizmus teljes győzelmeként szokták elkönyvelni, kiket most már a király is nyilvánvalóan előnyben részesített, a kálvinista történetíró azonban azt mondja, hogy a vita Krisztus egyházának semmi hasznával nem járt, ami valószínűleg ugyanezt jelenti. Az eszmecsere során Biantdrata gyenge vitázónak bizonyult s többé nem is vett részt a vitákon, Dávid azonban, aki megnyitotta és bezárta az egészet s mindig készen állott megfelelni a kérdésekre és az ellenvetésekre, újabb dicsőséget szerzett. Most visszatért Kolozsvárra. Diadalának híre megelőzte s az utcák zsúfolva voltak, hogy fogadják a hazatérőt. Nem várták meg, hogy a templomig érjen, hanem felállították egy utcai szegelet-kőre, (melyet mindmáig ereklyeként őriznek az unitáriusok Kolozsvárt) s kérték, hogy beszéljen diadalmas új hitnézetéről. A legnagyobb lelkesedéssel fogadták szavait, azután vállukra emelve vitték a főtéri nagytemplomba, hol tovább folytatta beszédét. Ékesszólása annyira meggyőző volt, hogy — a hagyomány szerint — Kolozsvár egész lakossága elfogadta az unitárius hitet még ugyanaz nap.¹ De mégsem az egész lakosság, mert a szászok annyira elégedetlenek voltak az eseményekkel, hogy elköltöztek a városból s törölték azt a hét megerősített város közül, melyek a szászoknak járó előjogokat századok óta élvezték.

Ettől kezdve sok éven át Kolozsvár unitárius város volt, minden temploma és iskolája az unitáriusok kezébe került s a városi tanács minden tagja, valamint a magasabb hivatalnokok

¹ A két gyulafehérvári hitvita időpontjainak összezavarása folytán ezt az eseményt némelyek 1566-ra teszik, helytelenül, 1568 helyett, mikor az valójában történt.

is, az unitáriusok közül kerültek ki. Ebben az évben, 1568-ban, Dávid harmadszor lett püspök, ez alkalommal az unitárius egyházban.

Erdélyben leveretve, a kálvinisták a német egyetemek tanáraihoz fordultak igazságért, akiket a teológiai kérdésekben Európa legnagyobb tekintélyeinek tartottak. A válaszok természetesen kedvezőek voltak rájuk nézve, hisz egész Németország orthodox volt, s több professzor könyveket írt Dávid és Biandrata ellen. Az orthodoxok újult erővel láttak hozzá, hogy ügyüket Erdélyben kedvezőbb vágányok felé tereljék, Magyarországon pedig 1568-ban több zsinatot tartottak, hitet téve az orthodox dogmák mellett és kárhoztatva az antitrinitáriusokat. Figyelmen kívül hagyva a király türelmi rendeletét, üldözni és sanyargatni kezdték az unitárius nézeteket valló lelkészeket, ha csak meg nem tagadták hitüket, s megtiltották, hogy védekezzenek, mert féltek, hogy ezáltal újabb követőket szerezhetnek.

Igen sokan azonban azt óhajtották, hogy magyar nyelven is tartsanak hitvitát, melyet mindenki megérthet. Dávid tehát elhatározta, hogy a hadjáratot ellenséges területre viszi át, ezért a király beleegyezésével 1569 október 10-re Nagyváradra (Grosswardein) hívatott zsinatot. Az orthodox papság először nem akart azon megjelenni, mert nem ismerték el Dávid zsinat-összehívó-jogát, maguknak is lévén püspökük Méliusz személyében, végül azonban mégis eljöttek. A vita feltételeit pontosan körvonalazták s a tisztviselőket, mint máskor is, kijelölték. Dávid előterjesztett egy hitvallást, melyet kész volt védelmezni. Ellenfelei ellenérvekkel feleltek s egy másik hitvallást terjesztettek elő, melyet mintegy hatvan lelkész írt alá. Békes Gáspár elnökölt, a királyság leghatalmasabb főura s a király legbizalmasabb tanácsosa. A király és udvara jelen volt, valamint sok magasrangú katona és főúr s a lelkészség vezető emberei Erdélyből és Magyarországról. A vitákban maga a király is részt vett néha. A gyülekezet még a gyulafehérvárinál is nagyobb volt. Kilenc vitázója volt mind a két félnek, bár az argumentálás főként Dávid és Méliusz között folyt, végig a legnagyobb alaposággal és hévvel. Egyik alkalommal Méliusz oly hevesen támadt Dávidra, hogy a király maga intette meg érte, hozzátéve, hogy, ha az orthodox lelkészek nem hisznek a lelkiismeret szabadságában, akkor inkább költözködjének más országba. „Mű azt akarjuk, — mondja, — hogy szabadság le-

gyen a mű birodalmunkban. Továbbá tudgyuk, hogy a hit Isten ajándéka és a lelkesmeret semmire erőszakkal nem vitethetik." Dávid ékesszólóan tett hitet a vallásos szabadság mellett. Hat nap eltelte után a király, látva, hogy semmit sem nyernek a folytatással, megfeddette az orthodoxokat, hogy mindig csak megkerülik a lényeges kérdéseket, s bezárta a gyűlést. Ő maga, Békes, az udvar s a hallgatóság többsége Dávid nézeteihez pártolt s ettől kezdve a király nyíltan unitáriussá lett. Az orthodox kisebbség viszont megelégedett azzal, hogy szerkesztett és aláírt egy hitvallást, melyben kárhoztatták Dávidot és nézeteit. Ez volt a szentháromság feletti viaskodásban az elhatározó ütközet, mely megkoronázta a hét évvel azelőtt, Gyulafehérvárt, elért győzelmet.

XXIII. FEJEZET.

Az erdélyi unitarizmus Dávid Ferenc haláláig.

1569—1579.

A Dávid nézeteit valló egyházközségek most már végleg elszakadtak az orthodoxoktól, bár azt, hogy ez pontosan mikor és hogyan ment végbe, nem tudjuk megmondani. Eleddig saját külön nevük sem volt. Egyideig a lelkészek „az evangéliumi hivatás lelkészei”-nek nevezték magukat. Az 1576-iki törvényekben, mint „azok, akik Dávid Ferenc vallását követik”, szerepelnek. Még az 1577-iki tordai országgyűlés is csak így emlékezik meg róluk: „a másik vallás”. Mióta pedig vallásos életük középpontja Kolozsvár lett, „kolozsvári vallás”-nak emlegetik hitüket. Okunk van hinni azonban, hogy a Dávid és Méliusz közti vita során az unitárius nevet már használták Dávid követőire, bár okmányszerű bizonyítékunk e névről csak 1600-ból van s hivatalosan csak 1638-ban nevezik e névvel egyházukat. A XVIII. század közepén író kálvinista történész feltevését, hogy ez a név az 1568-ban a négy erdélyi vallás közt tervezett *unio* szóból ered, bár gyakran gondolták helyesnek, ma már nem fogadhatjuk el. Az unitárius név kétségtelenül az Isten egységébe (*unitas*) vetett hitből ered, aminthogy a trinitárius név is valószínűleg a szentháromság (*trinitas*) után alkotott. Az akkori katolikus polémikusok viszont az unitáriu-

sokat neveztek trinitáriusoknak (amint Servet Kálvint nevezte annak), értve ezen, hogy három külön istenben hisznek. Az unitárius nevet azután, mely mint láttuk, Erdélyből származik, a szociniánusok is elfogadták később s rajtuk keresztül jut az el Angliába és Amerikába.

Most az erdélyi unitarizmus aranykorában vagyunk, az új hit terjed mindenfelé, mint a vízgyűrűk a tavon. A király nyíltan is unitáriusnak vallja magát, az udvar szintén, már csak azért is, hogy urának kedvét keresse. Egy ideig hét tanácsosa unitárius, hadvezérek, bírák, magasállású hivatalnokok követik az új hitet, míg végül alig marad valamirevaló család, amely más hitet követne. E hit főereje a nagyobb városokban és Székelyföld falvaiban van, míg igen kiváló profeszorok, kiket Dávid szed össze, sokszor a más országból hitükért elüldözöttek közül, tizenhárom magasabb fokú iskolában, kollégiumban, tanítják azt, s mindezek közt főképp a kolozsvári kollégiumban, melyet a király alapít s helyez el az elhagyott dominikánus kolostorban. A nyomda is állandóan munkálkodik s csak egy évben (1568) nem kevesebb, mint tizenkét művet, köztük nyolcat magától Dávidtól, ad ki, latin nyelven a tudósok és magyarul a köznép számára. Mint Lengyelországban, úgy itt is, ha egy nemes ember unitáriussá lesz, a birtokán levő templomokba hasonló hitű lelkészek vonulnak be, ilyenformán unitáriussá téve a híveket is. Dávid halála előtt jóval, több mint háromszáz unitárius egyházközség volt Erdélyben és a csatolt részekben, a század végén pedig valami négyszázhuszonötöt találunk Erdélyben és hatvanat Dél-Magyarországon. (Alsó-Magyarországon, a szerző szerint.) Ez a szám jóval meghaladja a lengyelországi szociniánus gyülekezetek számát.

Dávidot azonban aggasztotta az a gondolat, hogy a királykinek egészsége nem a legjobbak közé tartozott, esetleg meghal s akkor, védelme és együttérzése nélkül, szomorú sors várhat az új vallásra. Igaz, hogy a hitszabadságot törvény biztosította, mely egyúttal azt is megtiltotta, hogy valakit hitéért üldözni lehessen, az unitárius egyház maga azonban nem dicsekedhetett olyan törvényes elismeréssel, mint a többi egyházak. Dávid ezért ezt a kérdést a király figyelmébe ajánlotta s az sietett is kérésének eleget tenni. A marosvásárhelyi országgyűlésen, melyet 1571 elején tartott, megfelelő előkészítés után biztosította a kolozsvári egyházközség és nép számára azokat az előjogokat, melyek a szászok elköltözésével megszűntek volt, ami

JÁNOS ZSIGMOND.
(1540—1571.)

(Egykorú metszet I. Ferencz József hitbizományi könyvtárában.)

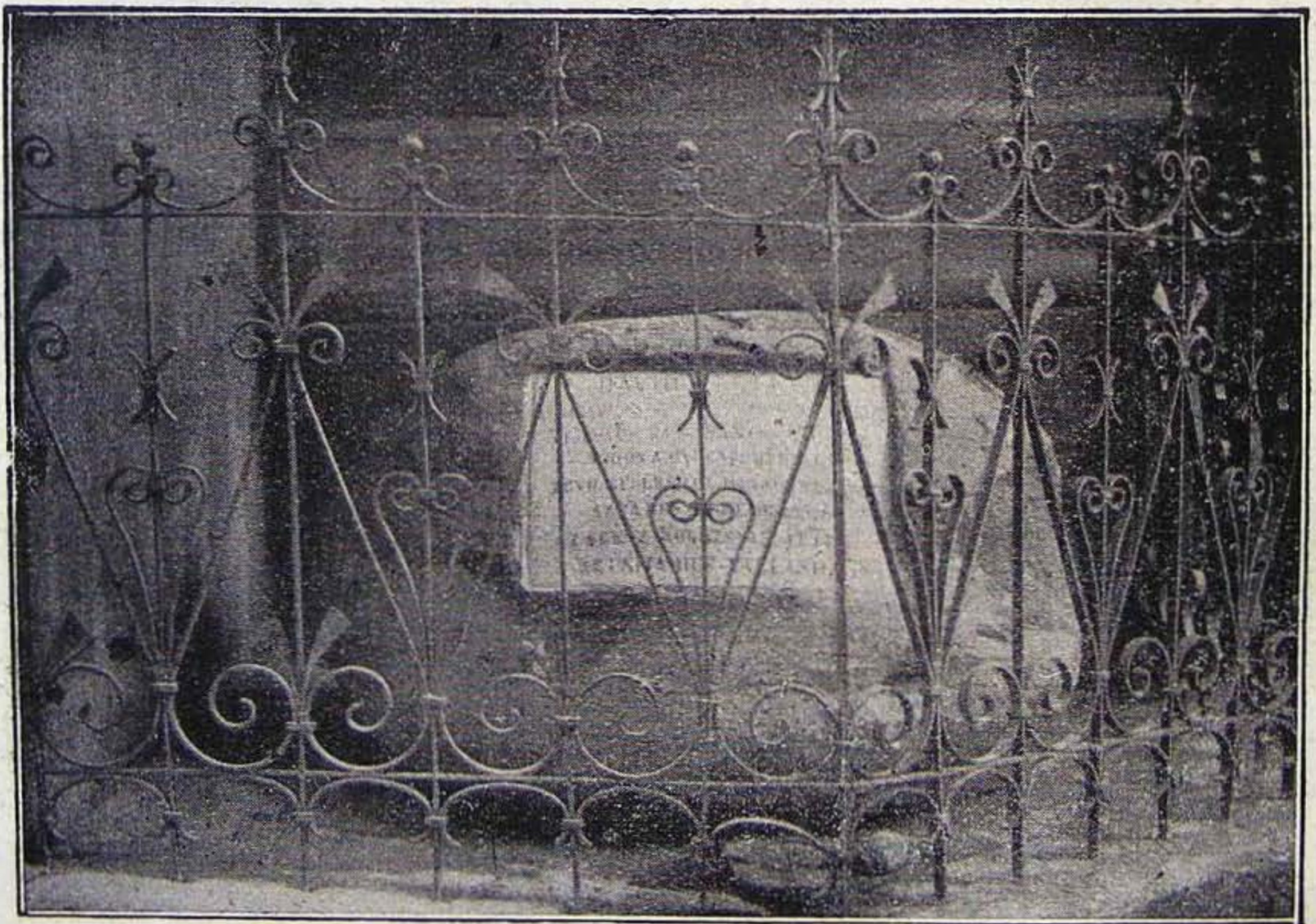

Dávid Ferenc relief.

Dávid Ferenc mellszobra.

(Ezek is, mint a többiek, csak képzeletbeli hasonmásai Dávidnak, mert eredeti kép nem maradt róla.)

A kő, melyről Dávid Ferenc Kolozsvárt a Torda-utca szegletén prédikált.

azonban ennél is fontosabb, teljes egyenlőséget állapított meg a négy főbb vallás, a katolikus, lutheránus, református és unitárius számára. Ezeket ettől kezdve „bevett” vallásoknak nevezték, azaz, míg minden más vallás is türelmességgel részesült, ez a négy törvényesen elismert és védett szervezeteket tarthatott s híveiknek joguk volt a magasabb közhivatalok elnyerésére is. Ez a törvény megkoronázza János Zsigmond széleslátkörű vallási politikáját. Ezentúl minden erdélyi uralkodónak esküt kellett tennie megkoronázásakor, hogy megőrzi az egyenlő jogokat, melyeket e törvény biztosított, s mindazóta a legtöbbször értékelte része marad ez az alkotmánynak. Érdemes megjegyezni, hogy az egyetlen alkalomkor, amikor unitárius király ült trónon s unitárius kormányzat volt hatalmon, erejüket nem arra használták, hogy elnyomják a más hitet valló felekezeteket, vagy, hogy különleges kiváltságokkal halmozzák el sajátjukat, hanem, hogy biztosítsák az egyenlő jogokat és kiváltságokat mindenik számára.

Alig két hónappal e törvény meghozatala után, a király meghalt. Az országgyűlés bezárása utáni napon, mikor egyik kastélyába indult pihenni, véletlen szerencsétlenség folytán súlyosan megsebesült. Egészsége amúgy is gyenge volt, most komplikációk állottak elő s 1571 március 14-én Gyulafehérvárt megszünt élni. Alig harmincegy éves korában. Mélyen meggyászolták, mert, a vallásos kérdésekből eredő ellenérzésektől eltekintve, igen népszerű volt alattvalói előtt értelme és szíve nemessége, egyéni jelleme s igazság- és irgalom-szeretete miatt. Egész uralkodása alatt külső ellenségekkel kellett küzdenie, akik trónjára vágytak s akik emiatt állandóan cselszövéseket támasztottak birodalmában is. Kilenc alkalommal törtek életére. Gyermek nélkül halt meg, mert, bár szívesen megházasodott volna, ellenségei mindig megghiúsították feleség után néző terveit, eretnokségét emlegetve ellene, valójában azonban arra törekedve, hogy uralkodóháza utód nélkül maradjon s ők foglalhassák el trónját. Bár mindvégig gyenge volt az egészsége, több alkalommal bebizonyította, hogy kiváló hadvezér és tehetséges államférfi. Felismerve, hogy az adott körülmények között Erdélynek jobb, ha különváltan marad Magyarországtól, lerakta azokat az alapokat, melyeken azután, több mint egy századon át, országa független életet élhetett. Támogatta a tudományt és a művészetet, barátja volt a tudósoknak és patrónusa az iskoláknak, igen sokat áldozva kollégiumok és más taninté-

zetek alapítására. Érdeklődése azonban főképp vallásos kérdések iránt nyilvánult meg s egyetlen, még mai korbéli, uralkodó nevesem ragyog szebb fényben, mint az övé a különböző vallások egyenlő szabadsága érdekében végzett úttörő munkásság mezején. Tisztelettel emlékezzünk mi is erre az egyetlen unitárius királyra.

Mialatt Erdélyben az unitarizmus gyökeret ver, Magyarországon is történik némi megmozdulás. Bár a valóságban vitatott, elméletileg azonban elvitathatatlan joghatóságot gyakorolt ugyanis János Zsigmond az Erdélytől északra és nyugatra fekvő magyarországi vármegyék felett, s bár ezekben a kálvinisták voltak többségben, mégis a türelmi rendelet átsugárzása folytán az unitáriusokat is kevésbé üldözték e megyékben. A felső vármegyék unitárius apostola, Egri Lukács, így végezhette munkáját. Ungváron lelkész, s az ország egyik legtanultabb teológusa. Annyi követőt szerez, hogy a zsinat végül is 1566-ban kénytelen foglalkozni vele, annál is inkább, mert felhívásukra beterjesztett hitvallása a szentháromság kérdésében nem egyezett az orthodox felfogással. Ez a zsinat azonban ennél többet nem tett. Két évvel később az orthodoxok Kassára hívtak össze zsinatot, a városparancsnok, a katolikus Schwendi tábornok, védnöksége alatt. Egri megidéztek s huszonhét tézist adtak elébe, hogy azokról nyilatkozzék. Végül is, mint eretneket elítélték s minthogy vonakodott az orthodox hitvallást aláírni, a tábornok minden tárgyalás nélkül börtönbe vetette s öt hosszú évig ott tartotta s azután sem bocsátotta el mindaddig, amíg, újabb három év elteltével, Egri végül is visszavonta tanait, csakhogy szabaduljon. Az unitarizmus magyarországi terjedését nagyon előmozdította az a vita, mely Nagyváradon folyt Dávid és Méliusz között 1569-ben. Nemsokára ezután Balázs¹ (Basilus) István több mint 3000 tagból álló unitárius egyházközsége alapított Nagyváradon, mely a kitűnő iskolával együtt a következő század közepe feléig fennmaradt. Kevéssel később még Debreczenben is hirdettek unitárius tanokat, s más helyeken is a Tiszától keletre el egészen Esztergomig (Gran), úgy, hogy Méliusznak igen-igen nagy munkájába került, hogy legalább Magyarország fontosabb városait biztosítsa e tanok ellen.

Alsó-Magyarországon (szerző így írja!) az unitarizmus

¹ Dr. Wilbur „Balasz”-nak írja. A fordító.

még jobban elterjedt. Ez az országrész akkoriban a szultán uralma alatt állott, aki sokkal türelmesebb állapotokat létesített, mint akár a katolikus, akár az orthodox protestáns uralkodók másutt. Nagyváradi sikeres szervező munkája után, Balázs tovább dolgozott s ennek a vidéknek valósággal apostola lett, terjesztve a hitet városról-városra, dél- és kelet felé. Nemsokára két lelkészt kellett segítségül hívnia maga mellé Erdélyből, annyira sok volt a dolga. A két lelkészt később még több is követte. A szokásos nyilvános vitákat rendezték meg mindenütt s amerre csak jártak, útjuk diadalmenethez hasonlított. Végül is csak két megyében, Temes- és Baranya megyében, több mint hatvan egyházközségük volt, az előbbiben Temesvár, a török kormányzat székhelye, az utóbbiban Pécs (Fünfkirchen), a régi egyetemi város, lévén a központ. Az utóbbiban híres iskolát is alapítottak, mely a vidék missziói székhelyévé tette a várost. Allami hivatalnokok is csatlakoztak a mozgalomhoz s vagyonukkal elősegítették a további munkát, János Zsigmond halála után pedig a gyulafehérvári nyomdát, melyet ő adott volt az unitáriusoknak, idehozták s a rajta nyomott unitárius könyvek szétében közkezen forogtak, sok református lelkészt is megtérítve. Nehány évvel később ezek az egyházközségek függetlenné lettek az erdélyiektől s „Alsó-Magyarország püspöke” a Temesvárt székelő Karádi Pál lett.

Mindez, persze, nem ment simán. 1574-ben Vörösmarti kálvinista prédikátor tragikus végű vitát rendezett Tolnai Lukács és Alvinczi György unitárius hithirdetőkkel. A kálvinisták nyerték meg a vitát s püspökük rávette a helyi hatóságokat, hogy az ellenfeleket ítéljék halálra. Tolnai Pécsre menekült, hol védelemben is részesült, Alvinczit azonban felakasztották. Erre merész lépéssel feleltek az unitáriusok. Egy, a közelben élő, gazdag unitárius, annak ellenére, hogy néhány évvel ezelőtt egy panaszkodót a törökök lefejeztettek, most mégis a budai török pasa elé vitte az ügyet s azt kívánta, hogy Alvinczi haláláért cserében a kálvinista püspököt végezzék ki. A püspököt a pasa elé rendelték, az azonban azzal védekezett, hogy a törvény rendelkezései alapján járt el. A pasa vitát rendelt el, melyen mindkét fél részéről hárman-hárman vettek részt s mely nagy tömeg katolikus, görög, református, unitárius, zsidó és török hallgató előtt folyt le. A vita végén a pasa kijelentette, hogy Alvinczi kivégeztetése embertelen dolog volt s a három kálvinistát, mint gyilkosokat, halálra ítélte. Az orthodoxokat nagy

rémületbe ejtette, mikor saját módszerüket önön-magukon látták kipróbálva, s közbeléptek az elítéltek életéért. Az unitáriusok is támogatták a közbelépést, mondván, hogy ők nem akarnak bosszút állni. Rövid ideig tartó rettegés után végül is nagy váltságdíj ellenében a kálvinisták megszabadultak, de az egész tartományra súlyos adót rótt ki a pasa, melyet évekig kellett fizetniök. Ez az elrendezés a kálvinisták, de a pasa számára is kedvezőbb volt, mint ha a kivégzés megtörtént volna. A kálvinisták azután nem is próbáltak többé halálbüntetéssel élni az unitáriusok ellen. A későbbi vitatkozások szelidebb hangnemben folytak s a híres pécsi hitvita (1588), mely az unitárius misszionárius Válaszuti és a kálvinista tudós Skaricza között folyt le, az unitáriusok fényes győzelmével végződött.

Térjünk vissza azonban Erdélybe. János Zsigmond halála a nehézségek kezdetét jelentette az unitáriusok számára. Azt remélték, hogy Békes Gáspár kerül a trónra, akit a király is kijelölt volt utódjául, mint fő-bízalmasát, s mint akiről tudta, hogy az ő politikáját folytatná. Békes unitárius volt, sajnos azonban a király halálakor külföldön tartózkodott politikai küldetésben. Távolléte alatt ellenségei cselet szőttek ellene s ezt annál inkább megtehették, mert riválisának testvére volt a hadsereg feje. Békes ugyan, amint csak lehetett, hazatért s az országgyűlésen megpróbálta érvényesíttetni igényét, a nemesek azonban olyan fejedelmet választottak, aki, mint ők, magyar volt, de katolikus, azon néhány főúr egyike, akik ehez a hithez még hűek maradtak.

Az új fejedelemnek, Báthori Istvánnak, esküt kellett tennie, hogy megvédi a négy bevett vallás jogait, s ő korához mértén igazságos uralkodó is lett, azt hangoztatva, hogy szörnyű bűn lenne megpróbálnia mások lelkiismeretén uralkodni. Bár nem kedvelte a reformációt, a református és lutheránus főurakat előítélet nélkül engedte magas állásokba jutni, de az unitáriusok ellen kezdettől fogva ellenérzéssel viseltetett s elhatározta, hogy minden békés eszközt megragad további terjeszkedésük megakadályozására. Minthogy pedig Békes, valamint követőinek nagy része unitárius volt s ellene felkeltek, nem ismerve el István megválasztását, az egész unitárius közület természetesen gyanússá vált előtte, mint nemcsak eretnek, hanem hűtelen társaság is. Ezért hát unitárius-ellenes mozgalom megszervezésébe fogott, melyet természetesen a kálvinisták és

lutheránusok melegen támogattak. A király (? A fordító.) minden unitáriust elmozdított udvarából és a főbb állásokból, s Dávid helyére más udvari lelkészt nevezett ki. Egy régi törvényt felújítva, megtiltotta, hogy az unitáriusok könyvet nyomattassanak ki az ő engedélye nélkül s ezzel megfosztotta őket legfőbb fegyverüktől. Az unitárius nyomdászt száműzte, mire az Pécsre vitte nyomdáját.

A támadás egyik újabb iránya az unitárius tanításokat érte. 1572-ben és 1573-ban az országgyűlés elrendelte, hogy minden „innovator“ (újító), aki a vallásban újabb reformokat sürget, excommunicaltassék és száműzessék, vagy vettessék börtönbe és ítéltessek halálra a fejedelem döntése szerint. Nemsokára látni fogjuk, hová vezetett ez a határozat. 1574-ben Dávid életét és tanításait vették vizsgálat alá a nagyenyedi zsinaton, hogy nem találhatnának-e valami botrányos dolgot, melynek kiélezésével befolyását csökkenthetik. 1575-ben Békest végleg leverik, követőinek jó része elesik a harcban, még több súlyos sebet kap, több mint hatvan unitárius főúrat, mint rebellist, kivégeznek, egész sereg nemes embert pedig rangjától megfosztanak, birtokát elveszik. Békes pártját (főkép székelyek) csaknem teljesen kiirtják.¹ Az unitáriusokat így szétugraszta, a fejedelem megpróbálta a megmaradtakat is eltéríteni hitüktől, de nem nagy sikerrel.

Mind ez idő alatt Biandratának sikerült megtartania udvari orvosi állását, sőt a fejedelem egyik legbizalmasabb tanácsadója is maradt. Mikor a lengyel trón 1574-ben megürült s Istvánt is a jelöltek közé számították, Biandratát Lengyelországba küldte, hogy ott ügyét előmozdítsa s bizony igen nagy mértékben köszönhette István orvosa ügyességének, hogy a trónt végül is elnyerte a következő évben. Ha Biandrata nincs, az unitáriusok is bizonyára még szomorúbb sorsra jutottak volna s az is feljegyzendő, hogy nemsokára ezután az 1576-iki országgyűlés az unitárius püspöki állást törvényesen is elismerte.

István Erdélyt testvérének, Kristófnak, mint régensnek, a gondjaira bízta, aki kevésbé türelmesnek bizonyult, de annál

¹ Békes maga elmenekült az országból, később azonban, mikor István lengyel király lesz s őt mint tábornokát az oroszok ellen nagy sikerrel használhatja, ismét visszanyeri a fejedelmi kegyet. Litvániában hal meg, nyolc nappal Dávid halála előtt.

elhatározottabbnak, hogy a katolikus egyházat újra erősítse. A katolikus ellenzés dacára is azonban Biandratát megtartotta szolgálatában és az udvarnál elfoglalt régi helyén.

Az uralom átvétele után következő évben Kristóf újabb lépéseket tett az unitáriusok mozgási szabadságának megbénítására. Az országgyűléssel megtiltotta, hogy az unitárius püspök meglátogathassa egyházközségeit és hogy máshol, mint Kolozsvárt és Tordán, hol a legszámosabban voltak, zsinatot tartassanak. Mindenütt másutt a kálvinista püspök kapta a jogot, hogy az unitárius gyülekezeteket felügyelje s meg is térítse, ha tudja. Székelyföldön ez a jog több mint egy századon át érvényben maradt, az unitarizmus ügyének nagy veszedelmére. A reformátusoknak is megtiltották azonban, hogy más vallásúak közül (az unitáriusok kivételével) új híveket szerezzenek.

Mindent megtettek hát, hogy a katolikusokat régi hatalmukba visszasegítsék s 1579-ben a fejedelem maga hívta fel a jezsuitákat, hogy jöjjenek és segítsenek az Egyház hatalmát visszaállítani, amint ezt 15 évvel azelőtt Lengyelországban is tették. A jezsuiták, persze, örömmel jöttek s a fejedelem segítségével azonnal iskolákat állítottak fel Nagyváradon és Kolozsvárt, Gyulafehérvárt pedig, hol az unitárius iskolát a fejedelem nekik adta, azonnal átvették a fiatal Zsigmond herceg nevelésének az irányítását. A jezsuita iskolák egyszerre divatosakká lettek, a főúrak csakis ezekbe küldték gyermekeiket, hisz ugyanabban, vagy legalább is ugyan olyan iskolákban tanulhattak azok, mint ahol a jövő fejedelme nevelkedett. A jezsuita befolyás azonban olyan rohamosan terjedt s annyira a kezükbe kerítették az ország politikájának az irányítását is, hogy az 1588-iki országgyűlés megriadt nemesei egyhangúlag megszávták a jezsuitáknak az országból való kitiltását, nehogy cselzövéseik folytán Erdély a Habsburgok kezébe kerüljön, amit i. a jezsuiták titkolt, de főcélja volt. Azok nehányszor még vissza tudtak jönni, de az ellenőrzés velük szemben annyira erős lett, hogy soha sem maradhattak elég sokáig arra, hogy hatalmukat megalapozzák, mint Lengyelországban. Ez a tény körülbelül ép annyira hozzájárult ahoz, hogy az unitáriusokat nem tudták Erdélyben végleg kiirtani, mint akármilyen más ok.

Bár az unitáriusok számára súlyos csapás volt János Zsigmond halála, azután Békes leveretése s később az ellenük hozott országgyűlési rendeletek sora, — belsőleg életük mégis a régi kerékvágásban folyhatott tovább. Különösen az unitárius

gondolkozás fejlődött továbbra is, mert elég bölcsek voltak ahoz, hogy ne alkossanak magukra nézve kötelező hitvallást. Viszont épen gondolkozásuknak ez a fejlődése hozta reájuk az újabb nagy veszedelmet. Nem hitték ugyanis, hogy Krisztus egyenlő lett volna Istennel, de eleddig azért, a multból származó hagyományképpen, imádkoztak hozzá.¹ Voltak azonban néhányan vezető embereik között, így kiváló tudósok is, mint Sommer és Palaeologus, a kolozsvári iskola rektorai, és mások, akik úgy hitték, hogy ezt a Szentírás sehol sem tanítja s maga Krisztus sem rendelte s ezért azt tartották, hogy fel kellene hagyni ezzel a szokással. Ez a nézet már elhangzott János Zsigmond halála idejében s akkor meg is vitatták ezt az unitáriusok, Biandratával együtt, anélkül, hogy komolyabb ellenzéssel találkoztak volna. Minden jel szerint ez a nézet tovább is terjedt közöttük, minden felindulás keltése nélkül. Az orthodoxabban gondolkozók számára azonban úgy látszott, hogy ezzel teljesen eldobják maguktól a kereszténységet s visszamennek a judaizmushoz. Ezért hát a jezsuiták, mikor 1579-ben bejöttek az országba és úgy találták, hogy Dávid is osztja a fenti nézetet, azt támadták meg legelőször, mint a legsebezhetőbb pontot az unitárius fegyverzetben s Dávid elítéltetését sürgették, amiért ilyen istenkáromlást tanít.

Dávid, akinek elméje mindig nyitva állt a haladás számára, ezt a nézetet már 1572-ben magáévá tette, bár úgy történt, hogy néhány évig nem sokat beszélt róla. Ebben a szerencsétlen időben azonban, ép mikor a katolikusok mind nyíltabban támadták őket s az 1577-iki országgyűlés megújította az innovatorok ellen hozott törvényt, ő merészen prédikálni kezdte ezt a nézetet. Az 1578-iki tordai unitárius zsinaton, 322 lelkész jelenlétében, alkalma volt Krisztus imádása ellen beszélni s egyúttal ajánlotta, hogy a gyermekek megkeresztelését is töröljék el, mint Szentírás-ellenest. Dávid tovább is folytatta hadjáratát, s nyilvánosan és magán-beszélgetések alkalmával sürgette a dogma újabb megreformálását. Az országgyűlés a következő hónapban ismét óvott mindenkit az újítás-

¹ A szociniánusok ép ezt tartották vallásuk központi értékének, mely nélkül kárhózatosabb tévelygéssé lenne az, mintha a szentháromságban hinnének. A Rakowi Káté azt tanította, hogy akik másképen vélekednek, nem keresztények. Különbséget tettek azonban Isten imádása és Krisztusnak, mint közvetítőnek, a segítségül hívása között. Budny Litvániában, Palaeologustól tanulva, ellenezte ezt a nézetet, mire az egyházból kiűzték.

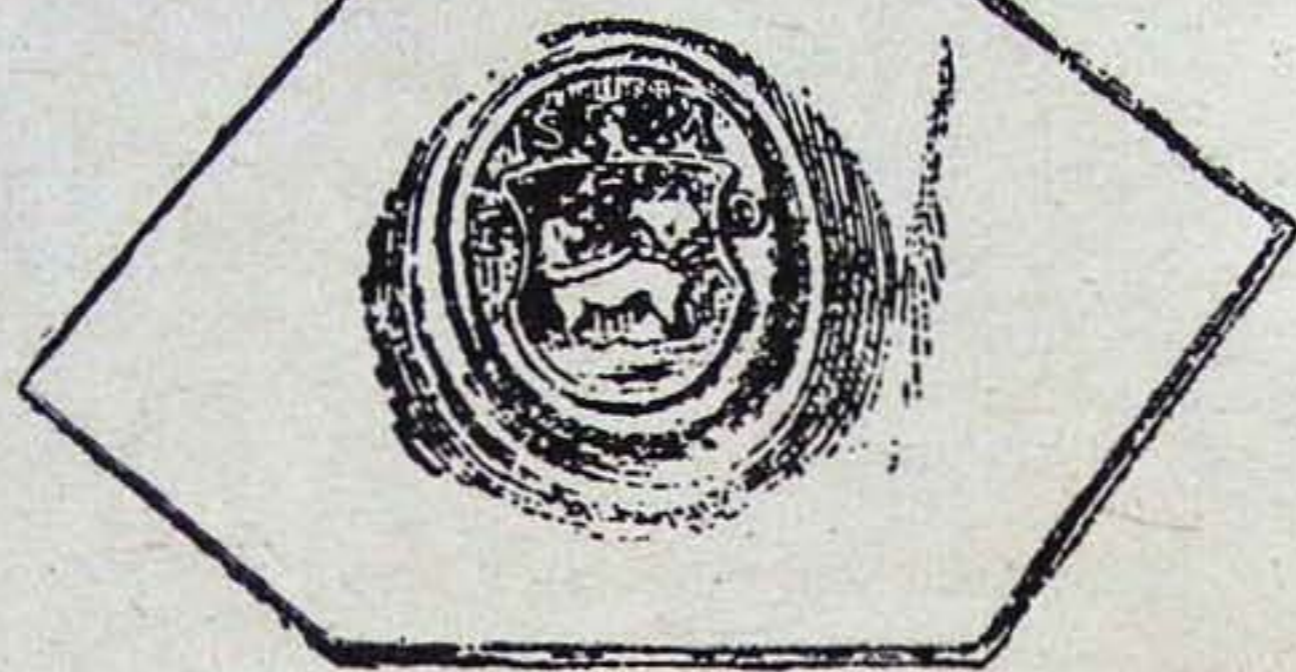
tól, ő azonban ezzel nem törődött s az őszi zsinaton tovább folytatta dogmatikai elveinek prédikálását. Biandrata az udvarnál jól látta, hogy a jezsuiták mire készülnek s hogy a fejedelem, befolyásuk alatt, egyre türelmetlenebb lesz. Látta azt is, hogy az a veszély fenyeget, hogy az unitáriusokat kiűzik az országból. Ép ezért unszolta Dávidot, hogy hallgasson el, mikor pedig Dávid azt felelte, hogy ez képmutatás lenne, Biandrata azt javasolta neki, hogy, az egész ügy pusztulását megakadályozandó, jó lenne két-három olyan lelkészt, akik a leghevesebben terjesztik ezt a nézetet, eretnekségért perbe fogni. Lehet, hogy ez a terv jó politika lett volna, Dávid azonban felháborodva útasította azt el, mint tisztességtelen dolgot.

Biandrata most más úton próbálkozott. Hallott volt Socinus Faustusról s az ez év elején Krisztus megváltói munkájáról Bázelen tartott híres vitájáról, érte küldött hát, hogy Dávidot a Bibliából vett argumentumokkal bírja jobb belátásra. Socinus el is jött, Lengyelországon át, s a lengyel egyházközségek ajánlását hozva magával. Ősztől tavaszig Dávid házában lakott, Biandrata költségén, s folytatódó beszélgetésekben próbált Dávidra hatni Krisztus imádását illetően. Sokszor lelkészek is ellátogattak a házba és részt vettek a vitában. Socinus figyelmeztette Dávidot, hogy az ilyen nézetek visszasodorják az embereket Mózeshez és a judaizmushoz, Dávid azonban megmaradt állítása mellett. Erre Biandrata leszállította Dávid fizetését, mire az keserűen tiltakozni kezdett, olyan üldöztetésnek tekintve ezt, mint amilyen a Serveté volt a Kálvin részéről. Biandrata haragosan azt válaszolta, hogy, ha Dávid fel nem hagy sértő és kihívó nézete terjesztésével, a következő országgyűlésen be fog vádoltatni újítás bűnéért. Végül megegyeztek, hogy az ügyet egy lelkészekből összehozott bizottság elé terjesztik, az viszont elhalasztotta azt a legközelebbi általános zsinatig. Biandrata azt is javasolta, hogy mindkét fél argumentumait írják le és terjesszék döntés végett a lengyel egyházközségek elé. Ebben meg is egyeztek, azzal, hogy időközben Dávid hallgatni fog. Úgy ő, mint Socinus írásba foglalták nézeteiket, ezeket megmutatták a fejedelemnek s azután elküldték Lengyelországba. Anélkül azonban, hogy a választ megvárta volna, Dávid — Biandrata ellenkezése dacára — újra zsinatot hivatott össze Tordára. Erre Biandrata, Dávidot javíthatatlannak és makacsnak véelve, mintegy ötven lelkészt hívott össze, elmondta nekik, hogy Dávid ügye nemsokára az

Az 1568-iki tordai országgyűlés kimondja a vallásszabadságot.
(Körösfői-Kriesch Aladár festménye.)

Franz Dávidis Supinte
mens

Dávid Ferenc aláírása és pecsétje.

Déva vára.

Eredetét két monda is találgatja: a *Déva, Arany, Kalán tündérek versengéséről* és a *Kömüves Kelemen-ről* szólóak. Az Árpád-házi királyok alatt egy-két adománylevél már a történelem számára is elég bizonyosság létezése mellett. Ettől kezdve Erdély egyik legfontosabb vára. 1849 augusztusában a honvédek kezére került várban a lőpor-torony felrobban s alig marad kőkövön. Ezután többé nem építették újra.

országgyűlés elé kerül, átadott nekik egy összefoglalást Dávid nézeteiről, mely igen rossz színben tüntette fel azt, s titokban értésükre adta, miképen szavazzanak, ha állásaikat elveszteni és száműzetni nem akarnak. Ugyanakkor írt Socinusnak, hogy adja értésére Dávidnak, miszerint ő eddig védelmezte Dávidot a fejedelem előtt, de ezentúl ellene lesz. A fejedelem ekkor parancsot adott a kolozsvári tanácsnak, hogy Dávidot mozdítsa el lelkészi állásából, tartsa saját házában ugyan, de őrizet alatt s ne engedjen hozzá látogatókat. Dávid Socinust árulással gyanúsította meg s kiűtasította a házából. Ez időben Dávid beteg volt, a következő nap azonban vasárnap lévén, felkelt s prédikált Kolozsvár mindkét templomában. Elmondotta a híveknek, milyen veszedelem közeledik, ékesszólóan védelmezte az unitárius hitelveket s kijelentette, hogy Krisztus imádása annyi lenne, mintha Szűz Máriát, vagy a szenteket hívnák segítségül. Ez volt az utolsó egyházi beszéd, melyet életében elmondott. „Akármint erőszakolja a dolgot a világ, — mondotta — nyilvánvalóvá fog az előtte lenni, hogy az Isten csak egy.”

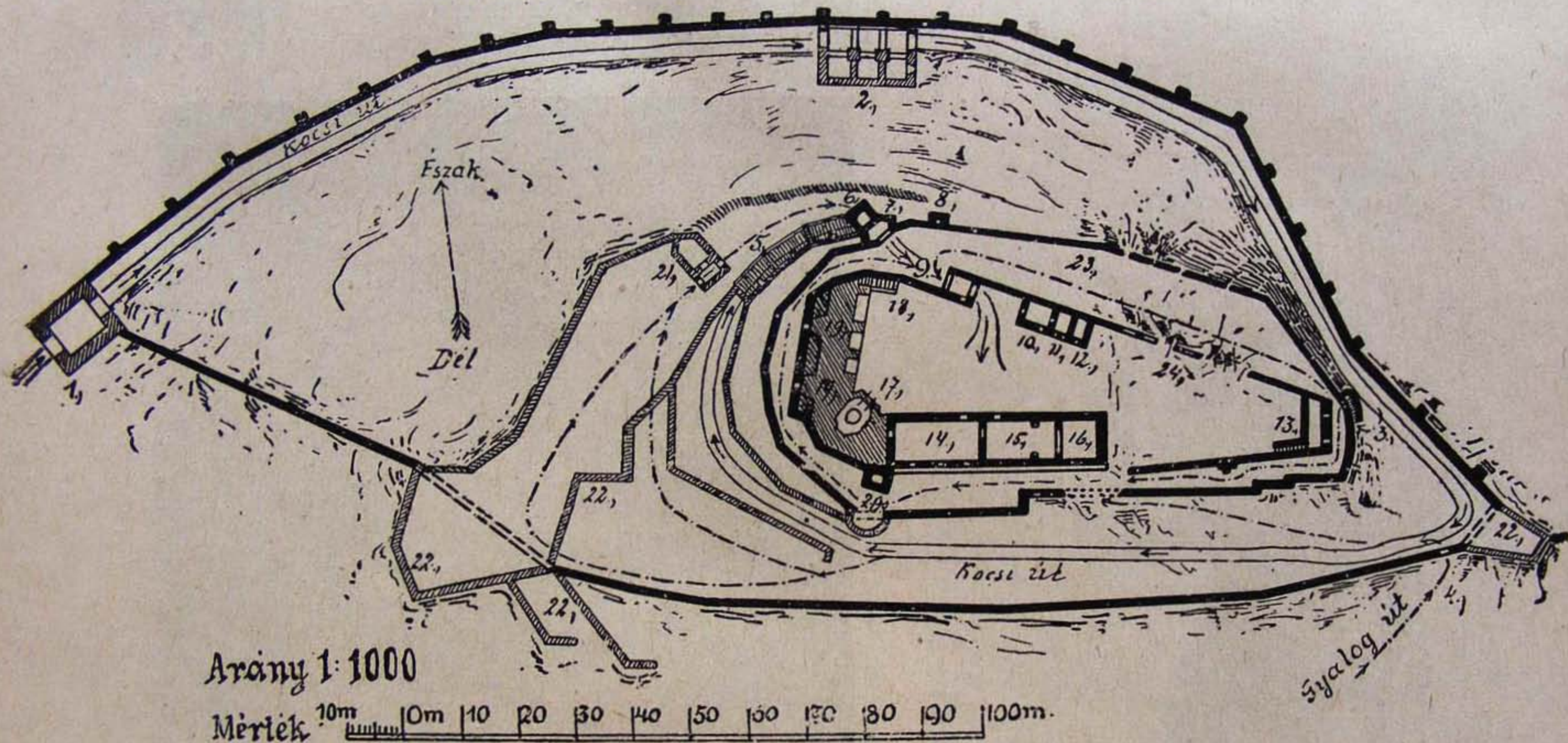
Erre, természetesen, a fejedelem nagyon megharagudott s bár a kolozsvári városi tanács és a nemesek mindent megtettek, hogy kiengeszteljék, ő ragaszkodott hozzá, hogy Dávidot őrizetbe vegyék. Socinus most már, betegségéből felépülve, Lengyelországba távozott, Biandrata érzelmei pedig Dávid ellen személyes gyűlöletté változtak. A legszigorúbb őrizet alá vétette hát s megtiltotta, hogy bárki is segítsen Dávidnak betegség okozta szenvedéseiben. Még családját is csak a legritkább esetben engedték hozzá. Bár túl beteg volt ahoz is, hogy a lábára álljon, Dávidot végül mégis szekérre rakták s Gyulafehérvárra vitték, hogy ott a fejedelem előtt bírái elé állítsák. A vád akörül forgott, hogy Dávid tanítása, Krisztus nem-imádásáról, újítás-e, vagy sem. Sok bizonyíték szólt amellet, hogy ez a nézet egyáltalán nem új, hanem régóta tárgyalatik már az unitáriusok között, sőt egyik alkalommal Biandrata maga is elfogadta azt. A vád felolvasása után, Dávidnak és barátainak el kellett hagyniok a tárgyaló termet. Körülbelül harminc unitárius lelkész, kiket Biandrata megfélemlített, valamint a jelenlevő orthodox lelkészek, megesküdtek, hogy ezt a nézetet ők soha sem osztották. Csak egyikük volt elég merész ahoz, hogy kijelentette, miszerint ezt a nézetet már Nagyváradon is vitatták, anélkül, hogy bármiféle megbontránkozást is keltett volna az. A nemesek a maguk részéről kijelentették, hogy egyetértenek

Dáviddal, a jezsuiták azonban Dávid tanításait átkozott eretnekségnek minősítették. Ekkor Dávidot ismét visszahozták birái elé. A panaszlók kegyelmet kérték számára, a magyarországi orthodox lelkészek azonban életét követelték. A fejedelem erre bünszónak mondotta ki Dávidot s Déva várában való élethossziglani fogságra ítélte. Az érdekében történő további esedezések hiábavalóknak bizonyultak. A lengyel egyházközségek válaszát nem várták meg, bár, mikor az megérkezett, Dávid tanításaira nézve kedvezőtlen volt. Dávid nem sokáig élt tovább. Börtönében halt meg 1579 november 15-én. Ellenségei később szörnyű legendákat kolportáltak utolsó napjainak eseményeit illetően, valószínű azonban, hogy abban a betegségében halt meg, melytől már régóta szenvedett.

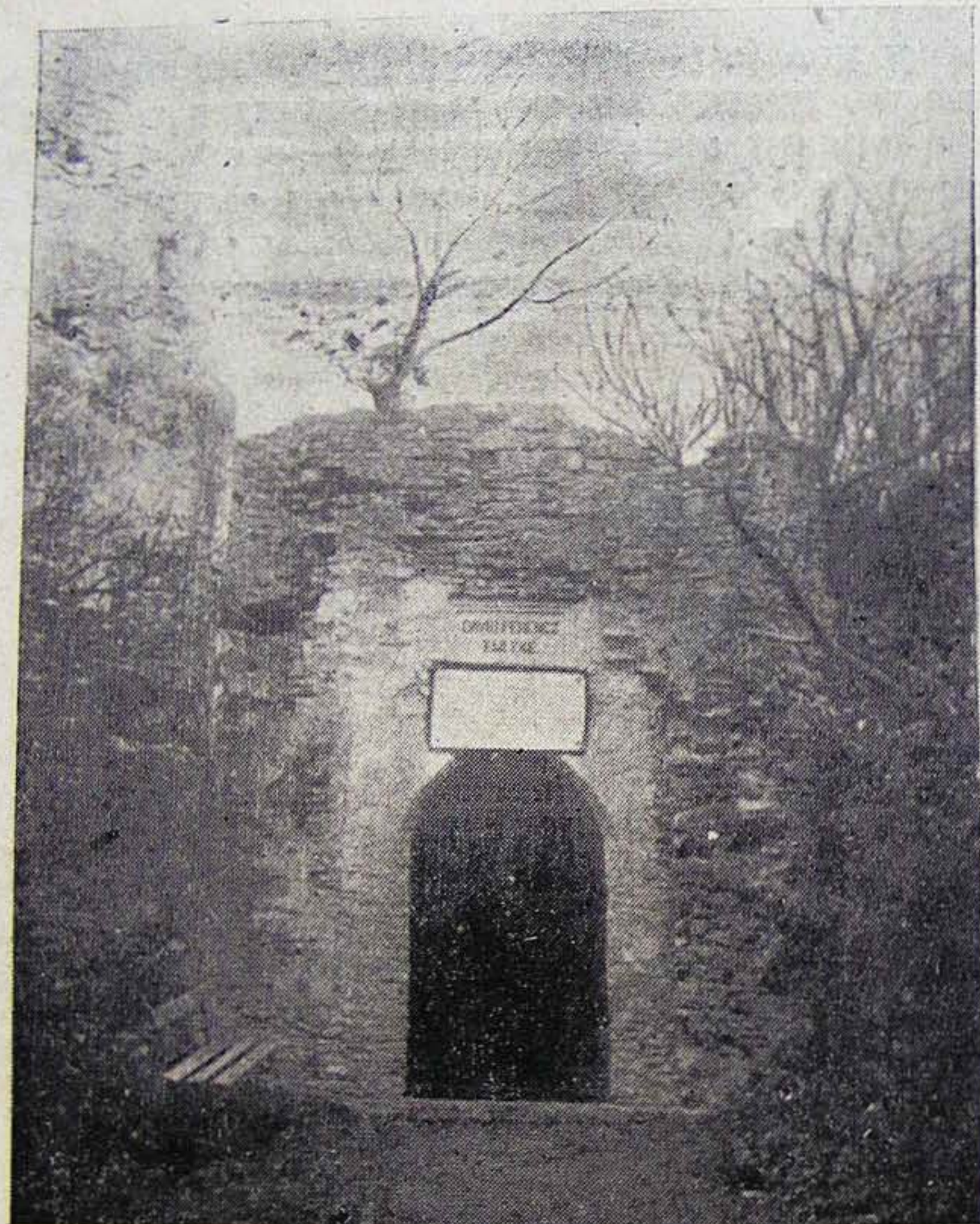
Dávid Ferenc megérdemli, hogy, Servet mellé állítva, az unitárius történelem két legnagyobb vértanújának egyikét tiszteljük benne. A Szentírás fáradhatatlan tanulmányozója volt s abban az igyekezetében, hogy a kereszténység megreformálását következetesen keresztül vigye, soha egy lépésénél sem habozott, hogy azt megtegye. Ez a tulajdonsága ellenfelei előtt állhatatlanságnak tűnt fel, mert ők azt óhajtották volna, hogy az egyszer kialakult vallásos nézethez mindenki haláláig ragaszkodjon. Dávid állhatatlansága azonban egy következetes irányban való állandó haladás lépcsőfokaiból áll s igazán nem volt az az ember, hogy valamit, ha hisz, ki ne mondjon. Hitéhez való törhetetlen, egész a haláláig való, ragaszkodása pedig — állandóan lelkesítette erdélyi követőit ama három és fél század alatt, melynek egy éve sem telt el az üldöztetésnek valamilyen megnyilatkozása nélkül. Hite és tanításai messze túlhaladták Socinust és saját korát is. Ő volt a korai unitárius vezérlelkek között az egyetlen, aki szellemileg a húszadik század unitáriusai között is teljesen otthon érezné magát. Ez a legnagyobb dicséret, amit ma róla elmondhatunk, akkor azonban a legnagyobb veszedelmet hozta ügyére s halált neki magának.

Ami Biandrata szerepét illeti ebben a tragédiában, nehéz úgy ítélni, hogy igazságtalanok ne legyünk. Vajjon irigység és féltékenység sugalták volna lépéseit, hogy az a reformáció, melyet ő hozott magával, ily hamar kicsúszott befolyása alól egy olyan ember kezébe, akit ő maga fedezett fel és segített érvényesülni? Bosszúállásból tett volna mindent, hogy, mikor ő maga a háttérbe került s egyideig minden tisztességes ember elfordult tőle, megalázza azt, aki az igazságot a szemére ve-

A dévai vár alaprajza. Rajzolta: Szinte Gábor.

Magyarázat: 1., 2. Bethlen-kapú. 3. Csigalépcső. 4. Kiskapú a gyalogjáróknak. 5. Dobogó. 6. A felvonó-híd pillére. 7. A felvonó híd bástyái. 8. Őrtorony. 9. A belső-, vagy főkapú. 10. Őrszoba. 11., 12. Konyha, kamra. 13. Pince. 14., 15., 16. A palota és mellék helyiségei. 17. Ciszterna. 18. Lépcső a várfokra. 19. Az öreg ágyúk helye. 20. Bethlen-bástya. 21. Kaszamáta. 22. Ágyútelepek. 23. Az ígás fogatok és barmok helye. 24. Az 1849-ik évi robbanás helye. — Szinte szerint a 10. számú őrszoba, vagy annak mellékkamrája (11—12.) volt Dávid börtöne. Mások szerint a 17. sz. ciszterna.

Dávid Ferenc emléke (állítólagos börtön-cellája)
Déva vára romjai közt. A régi emléktábla össze-
rombolása után 1928-ban újat állított helyette
az egyház.

Biandrata György.
(1515—1588.)

tette? Vagy talán azért lépett volna föl Dávid ellen, mert, az udvarnál tartózkodva, tisztán látta, hogy milyen veszedelembe dönti az unitárius egyházat az a hanyatt-homlok való haladás s a már elfogadott s az egész keresztény világ hitfelfogásától élesen különböző eme nézet? Mindezeket a magyarázatokat már sokszor kipróbálták életrajzírói s talán mindenikben van is valami igazság. Az tény, hogy amint a bajok sokasodtak, érzelmei Dáviddal szemben oly arányban növekedtek keserű gyűlöletté, amely arányban őt egyre hajlíthatatlanabbnak és makacsabbnak találta magával szemben. Az erdélyi unitáriusok soha sem szüntek meg nevét átkozottnak tartani. (? A fordító.) Mindezek ellenére azonban fel kell jegyeznünk hogy a legkorábbi és legkitartóbb unitárius úttörők egyike, ki éveken át kockára tette az életét hitéért, aki többet tett annak korai elterjedéséért Lengyelországban, mint bárki más s aki megismertette az antitrinitáriánizmust Erdélyben is azokkal, akik leg többet tehettek érte, — az Giorgio Biandrata volt, az olasz orvos.

Bár Dávid elítéltetésével győztesen maradt a porondon s rövid ideig még intézte is az egyház sorsát, Biandrata befolyása az unitáriusok között ettől az időtől kezdve állandóan csökkent. Bár nem valószínű, hogy valaha is visszatért volna a katolikus egyházba, mint amivel némelyek vádolják, életének hátralevő részét a jezsuiták közt töltötte az udvarnál s érdeklődése saját egyháza iránt megcsappant. Legendák keletkeztek halálának körülményeiről, helyéről és idejéről, az igazság azonban valószínűleg az, hogy természetes halállal halt meg Gyulafehérváron 1588-ban.

Socinus szerepe ez eseményekben hasonlóképen sok bírálatot kapott s egyideig azt hitték, hogy ő tudatosan egyetértett Biandratával a Dávid halálát célzó összeesküvésben. Ha azonban alaposan megvizsgáljuk magatartását, azt teljesen korrektnek találjuk. Egyszerűen csak az argumentumok erejével akart Dávidra hatni, hogy felfogását megváltoztassa. Minthogy ez nem sikerült neki, elhagyta Erdélyt, anélkül, hogy része lett volna Dávid perében, vagy hogy csak tudta is volna, hogy egyéb is készül Dávid ellen, minthogy eltiltják őt a prédikálástól mindaddig, amíg az összehívandó általános zsinat határozza az egyház e hitelvének a kérdésében.